

Семанишин Т.С.

Історичні обставини створення Міжнародного кооперативного альянсу.

Кооперативний рух є могутньою соціально-економічною структурою, який об'єднує в собі більш ніж 850 мільйонів осіб на землі. Цей рух виник в Європі на рубежі XVIII і XIX століть і продовжує успішно діяти і сьогодні. В багатьох країнах кооперативи відіграють важливу роль в сільсько-господарському і дрібному промисловому виробництві, в сфері маркетингу, логістики, кредиту і надання різноманітних послуг. Нині немає такої країни, у якій не функціонували б ті чи інші види кооперації.

Ключові слова: Міжнародний кооперативний альянс, кооперативний рух, Перший Міжнародний кооперативний конгрес, Спілка друзів кооперативного виробництва.

УДК 94(477)«18»

С.І. ДЕГТЯРЬОВ

СОЦІАЛЬНИЙ СКЛАД ПЕДАГОГІЧНОГО ЧИНОВНИЦТВА НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТ.

Стаття присвячена специфічній складовій бюрократичного апарату Російської імперії – педагогічним чиновникам. Досліджується питання соціального походження службовців цієї категорії на українських землях першої половини XIX ст. Виявлено регіональні особливості комплектування освітніх установ чиновниками у правобережних, лівобережних і південних українських губернях. Зроблено спробу визначити співвідношення кількості представників різних соціальних груп на викладацькій службі.

Ключові слова: чиновництво, бюрократія, стан, викладач, педагогічний.

На сучасному етапі державотворення українське суспільство зацікавлене в ефективно організованому бюрократичному апараті, який би здійснював зв'язок між ним і державою, виконував приписи уряду у межах чинних законів та на принципах демократизму тощо. Досягти цього, на нашу думку, можна, враховуючи досвід функціонування чиновницького апарату Російської імперії другої половини XVIII – початку XX ст. (чиновництво вказаного періоду мало цілу низку спільних рис з сучасним). Таким чином, проблема бюрократії в історичній науці є актуальною.

Окреслена тематика стала популярною у середовищі вчених – істориків і правників ще у XIX – на початку XX ст. Російське імперське чиновництво ставало предметом вивчення таких відомих науковців, як О. Градовський, В. Івановський, І. Катаєв, Н. Лазаревський та ін. [4; 11; 12; 13]. У радянський період темі бюрократії приділялося менше уваги з ідеологічних причин. І до найбільш ґрунтовних праць цього періоду можна віднести дослідження П. Зайончковського, С. Троїцького [10; 19]. З 1990-х років до цієї теми інтерес значно зріс і до неї звернулися здебільшого дослідники з Росії й України, серед яких М. Бармак, В. Володько, О. Морякова, Л. Писарькова, та багато інших [1; 3; 15; 16].

Специфічною складовою російського імперського чиновництва були службовці закладів освіти. Деякий час питання про визнання їх чиновниками було навіть певною мірою дискусійним. Як наслідок, досліджуючи бюрократичний апарат Російської імперії, вчені вкрай рідко зупинялися на даній категорії державних службовців. Виключення становлять лише праці Ю. Діссон, В. Морозової, О. Сердюцької, В. Слотіна, Н. Фірсової [9; 14; 17; 18; 20].

Вивчаючи чиновництво відомства народної освіти, слід приділити увагу таким важливим складовим цієї проблеми, як місце т.зв. училищного чиновництва у системі бюрократичного апарату Російської імперії; соціальне походження і статус службовців закладів освіти; їхній освітній і професійний рівень; службові функції та повноваження; види службових заохочень, що застосовувалися в освітній галузі тощо.

Педагогічне чиновництво Російської імперії у XIX ст. – це соціально-професійна група, неоднорідна за становим походженням, віком, освітнім рівнем, що забезпечувала функціонування системи народної освіти шляхом духовного виробництва та передачі інформації (навчання, виховання молоді) і виконанням адміністративних функцій (управління, складання звітності) [18, с. 65]. Тому, не зважаючи на відсутність у їхній професійній діяльності бюрократичних функцій (за рідкісними виключеннями), цю

категорію службовців слід вважати невід'ємною складовою бюрократичного апарату Російської імперії.

Поява учительства як особливої частини суспільства, соціального прошарку, який існує за рахунок оплати своєї спеціалізованої, професійної праці по навчанню молоді, пов'язана з реформами Катерини II [14, с. 58]. У зв'язку з необхідністю професійної підготовки учителів для народних училищ треба було визначити їхній юридичний статус і матеріальне становище у відповідності з тим ідеальним образом педагога, який сформувався у педагогіці XVIII ст. Комісія П. Завадовського вирішувала цю проблему самостійно, оскільки в австрійському законодавстві, яке лягло в основу шкільної реформи, не містилося необхідних вказівок з цього приводу.

Училищний статут 1786 р. не визначив точного службового статусу учителів народних училищ і обмежився лише визначенням, що вони вважаються на дійсній державній службі і можуть розраховувати на ті ж права і привілеї, які здобувають інші чиновники. Але на практиці ці обіцянки втілити було складно. Річ у тім, що вчителі народних училищ набиралися здебільшого з осіб духовного звання, міщан та інших податних станів, тоді як державна служба з усіма її привілеями і заохоченнями вважалася привілеєм дворянства. З початку XIX ст. педагогічні службовці вже користувалися усіма правами та привілеями чиновників цивільної служби. Навіть офіційний статус службовців Міністерства народної освіти визначався Сенатом як чиновництво навчальної служби. Причина цього, на думку російського дослідника В. Слотіна, полягала у самій політиці самодержавства, що зводилася до принципу службової діяльності, де усі навчальні заклади не тільки виховували молодь, а й готували її до служби [18, с. 64-65].

Таким чином поряд з усіма цивільними службовцями на державній службі були працівники науки й освіти. Причому спектр посад, які вони обіймали, був доволі широким: від членів Академії наук до лаборантів, від професорів до домашніх вихователів (наставників).

Училищне чиновництво становило помітну частку бюрократичного апарату у першій половині XIX ст. Так, лише у Полтавській губернії станом на 1 лютого 1850 р. у місцевій губернській гімназії та повітових училищах служили 129 осіб. У цей час тут було ще й 7 вакантних посад (наглядачів, учителів) [22, арк. 2-6]. Але слід враховувати ще службовців приходських училищ. Інші архівні відомості за цей же рік вказують на 40 учителів цих закладів [23]. Таким чином, можна припустити, що по відомству освіти у кожній губернії, залежно від кількості навчальних закладів, могли служити понад 150 осіб (у губерніях з вищими навчальними закладами їх було значно більше).

Елементи колективного портрету училищного чиновництва набувають більш глибокого сенсу при аналізі якісних характеристик та їхньої трансформації у межах політики уряду у галузі народної освіти. Такий аналіз можливий при наявності системи науково обґрунтованих і перевірених на практиці критеріїв і показників оцінки якісного складу чиновників. У числі критеріїв фігурує доволі широкий спектр професійно-ділових, особистісних рис і психофізичних особливостей працівників державного апарату. Постійний облік якісного складу кадрів можливо простежити лише по відносно невеликому переліку характеристик – чиноприналежності, освіті, віку, стажу роботи, соціальному походженню. Зупинимось на останній складовій – соціальному походженні педагогічного чиновництва.

Як зазначалось вище, за соціальним походженням основну масу викладацького складу більшості навчальних закладів Російської імперії в останній чверті XVIII ст. становили представники духівництва. Згодом, усвідомлюючи, що така служба також є державною з усіма наслідками, які з цього випливали, в урядових колах здійснювалися спроби обмежити доступ до викладацьких посад для осіб з непривілейованих верств населення. Такі спроби можна назвати відносно невдалими, оскільки за соціальною ознакою склад педагогічних службовців постійно залишався найбільш різнобарвним порівняно з іншими відомствами (хоча кількість представників дворянства згодом все ж збільшувалася).

У квітні 1810 р. міністром народної освіти став О. Розумовський, який практично відразу став підтримувати і розвивати ідею становості в освіті. Зокрема це проявилось у

комплектуванні чиновниками самих закладів освіти. Міністр вважав, що існує багато упереджень щодо чиновників, які не мають іншого, крім викладання, заняття, і відомі лише у науковому світі. Він також вважав, що «директори шкіл, які не посідають ні високого чину, ні власного маєтку, нечасто користуються повагою ... Якби ж, навпаки, директорів обирали з-поміж землевласників, це повернуло б довіру дворян до цих установ і пробудило добру настанову публіки до навчання». Але було зрозуміло, що така переміна призвела б до втрати посад багатьма директорами, тому був створений паралельно інститут т. зв. почесних директорів, які відповідали сформульованим міністром критеріям. На українських землях, приєднаних до Російської імперії внаслідок поділів Речі Посполитої спроба залучення маршалків від дворянства до їхньої участі при іспитах у кожній повітовій школі була зроблена ще у 1804 р. (ініціатором був Т. Чацький), але вона була відкинута рішенням Віленського університету. До речі, відомий дослідник Д. Бовуа наводить дані щодо станової приналежності викладачів повітових шкіл і гімназій Віленського учбового округу на початку XIX ст. – тут «крім кількох іноземців, 500-600 викладачів ... були шляхтичами з походження» [2, с. 242-243]. Таким чином на Правобережжі питання становості у середовищі училищного чиновництва було неактуальним.

Нами були проаналізовані документи стосовно 44 т.зв. училищних чиновників Волинської губернії за 1832 р. (формулярні списки, рапорти, службове листування). Це були службовці, яких їхнє керівництво рекомендувало до нагородження наступними класними чинами за вислугу необхідної кількості років. Вони представляли 9 навчальних закладів Волинської губернії: Волинський ліцей, Мендзиржецьку гімназію, Мендзиржецьке, Луцьке, Клеванське, Житомирське, Бердичівське, Володимирське та Любарське повітові училища. Серед цих осіб частка дворян була дуже високою – з-поміж 44 службовців їх налічувалося 41 – 2 чиновники походили з духівництва і 1 – з іноземців [6]. Певною мірою це можна пояснити тим, що у даному регіоні і питома вага представників шляхетського стану була однією з найвищих у Європі. Самі шляхтичі мали досить високий рівень освіти і до державної служби (у тому числі і викладацької) відносилися як до почесної місії, реалізовувати яку повинні саме вони. Але згодом кількість чиновників-недворян у навчальних закладах на правобережних українських землях дещо зросла (по інших відомствах у цьому регіоні ситуація була аналогічною). Це пов'язано з двома причинами:

1. Сюди приїздили служити чиновники з інших регіонів імперії, а серед них були й особи не дворянського походження.

2. У процесі інкорпорації до Російської імперії українських губерній, що до кінця XVIII ст. входили до складу Речі Посполитої, велика кількість представників колишньої польської шляхти не отримала прав російського дворянства і у певний момент перестала (оскільки втратила право) позиціонувати себе як дворян.

Щоправда деякий відсоток таких «не дворян» згодом вислужував собі чини, що надавали права дворянства. Так, у Немирівській гімназії з чиновників недворянського походження у 1845 р. отримали чин колезького асесора О. Андрієвський та В. Макієвський. Таким чином, вони на викладацькій роботі змогли отримати права потомственного дворянства [21, арк. 4, 10].

Після вислуги чину колезького асесора чиновники могли вимагати внесення їх до дворянської родовідної книги. Так, старший викладач Таврійської гімназії П. Струков у вересні 1830 р. просив Училищний комітет Харківського університету надіслати копію свідоцтва про надання йому зазначеного чину до Воронежського дворянського депутатського зібрання, аби останнє включило його до місцевої родовідної книги [8, арк. 1].

Інколи вихідці з непривілейованих верств населення навіть вислужували чини набагато вищі від VIII класу. Прикладом такої вдалої кар'єри є службова біографія Ф. Заставського, який народився близько 1768 р., а у 1830 р. обіймав посаду директора Таврійської гімназії. Він походив з духівництва. Права потомственного дворянина отримав саме на викладацькій службі, яку розпочав у 1788 р. старшим учителем (освіту отримав у Київській духовній академії та Санкт-Петербурзькій учительській семінарії). У 1824 р. Ф. Заставський був нагороджений орденом св. Анни III ступеня, а у 1827 р. вже мав чин

статського радника (V клас). Мав Ф. Заставський також інші нагороди та заохочення [5, арк. 1зв. – 4].

Південні губернії імперії лише нещодавно були заселені і потребували великої кількості чиновників у новостворених державних установах. Забезпечити усі вакансії дворянами російський уряд був не в змозі, тому соціальний склад державних службовців тут був доволі строкатим. Це стосувалося також і чиновників освітніх установ. Нами були проаналізовані формулярні списки 48 педагогічних чиновників Таврійської губернії за 1830 р. За соціальною приналежністю найбільше тут служило дворян та вихідців з духівництва (27,1% та 25% відповідно) (див. таб. 1).

Таблиця 1. Розподіл чиновників гімназії, повітових і приходських училищ Таврійської губернії за походженням станом на 1830 р.

Дворяни	Міщани	Купці	Селяни	Духовного звання	Різночинці		
					Іноземці	Обер-офіцерські діти	Інші
13	6	1	2	12	4	6	4
27,1%	12,5%	2,1%	4,2%	25%	8,3%	12,5%	8,3%

До дворян ми віднесли у тому числі польського шляхтича (саме так він був позначений у формулярному списку) М. Гарнавського. Великий відсоток склали т.зв. різночинці (29,1%), тобто ті особи, які не входили до складу дворян, міщан, купців, селян, духівництва і цехових. У нашому випадку до цієї соціальної групи були віднесені іноземці, обер-офіцерські діти, колоністи і т.зв. приказні. З-поміж 48 чиновників їх налічувалося 14 осіб.

Окрему увагу серед вказаних чиновників привертають два вихідці з селянського середовища. Тим більше, що обидва вони спочатку були кріпаками. Один з них, О. Топольський вступив до Прилуцького повітового училища, яке успішно закінчив. Після цього у 1824 р. він продовжив освіту у Гімназії вищих наук князя Безбородька, де перебував до 1827 р. У 1828 р. училищна рада Харківського університету призначила його вчителем нижчого відділення у Олешківському повітовому училищі Таврійської губернії. І лише через рік, у 1829 р. О. Топольський «увольнен из несвободного состояния и утвержен правительствующим Сенатом в Государственной службе» [5, арк. 17 зв. – 19]. Інший селянин, О. Антонов у 1821 р. вступив до Харківського духовного колегіуму, де закінчив курс філософії. Далі на правах приватного (вільного) слухача навчався на медичному відділенні Харківського університету, після закінчення якого склав іспити і був затверджений учителем історії у Новозибківському повітовому училищі Чернігівської губернії. У 1830 р. переведений до Олешківського повітового училища [5, арк. 34 зв. – 35]. Про звільнення О. Антонова з кріпацтва і зарахування його на державну службу у формулярному списку вказано не було, але вірогідно це сталося, оскільки він значився у документах саме як чиновник, а як наслідок, закріпаченим вже не міг бути. У стовпчику формулярного списку, де слід було вказати, чи гідний він до продовження статської служби та підвищення чином, було позначено: «Способен и достоин».

Таким чином, у першій третині XIX ст. у різних регіонах імперії соціальний склад училищного чиновництва не був однорідним. Зокрема це видно на прикладі українських земель, що знаходилися під владою Російської імперії. Тут ми навіть можемо виділити три регіони з відмінною специфікою:

1. Правобережжя – українські землі, що відійшли до Росії внаслідок розподілів Речі Посполитої у кінці XVIII ст. і які мали багатовіковий досвід державотворення за європейським зразком. Протягом довгого часу усі, хто служив державі, отримували тут шляхетський статус. Згодом цей стан сильно розрісся і усі державні посади стали обійматися шляхтичами. Представники інших станів на державній службі навіть у першій третині XIX ст. тут були рідкісним явищем.

2. Лівобережні українські території – землі колишньої Гетьманщини і певною мірою Слобожанщини, що також мали власну історію державотворення, яка спиралася і на європейський досвід (велика частина цих земель довго належала Польщі, а джерелами права виступали різні польські, німецькі й інші нормативні акти), і на російський (тісні стосунки з Московською державою з середини XVII ст. і поступове включення території Гетьманщини до російських земель з поширенням тут імперського законодавства). Місцева еліта була тут також відносно чисельною. До того ж цей стан був досить відкритим – маючи матеріальні статки, якісну освіту і бажання служити, до шляхти могли потрапити представники інших соціальних груп. Це призвело до того, що у державних установах цього регіону у кінці XVIII – першій третині XIX ст. більшість службовців мали шляхетський/дворянський статус, хоча помітною була і частка вихідців з інших станів.

3. Південні українські землі, що почали колонізуватися з XVIII ст. Найбільш активно цей процес розвивався з кінця XVIII – початку XIX ст. Наслідком стало те, що усі галузі життя у цьому регіоні з самого початку будувалися за російським імперським зразком. Для заміщення посад у державних установах дворян тут не вистачало, а тому соціальний склад місцевого чиновництва був максимально різнобарвним з-поміж усіх українських земель.

Ці особливості позначились і на соціальному складі училищних чиновників.

Згодом асиміляторська політика царського уряду призвела до того, що регіональна специфіка в усіх галузях життя на українських землях до середини XIX ст. вже практично повністю зникла. Це підтверджують і проаналізовані нами формулярні списки чиновників гімназій, повітових і приходських училищ Полтавської та Волинської губерній, складені у 1850 р. У цей час у Полтавській губернії таких службовців було 172 особи, а у Волинській – 169 [23]. Аналіз їхньої соціальної належності дав результати, які висвітлені у таблиці 2.

Таблиця 2. Розподіл чиновників гімназій, повітових і приходських училищ Полтавської та Волинської губерній за походженням (станом на 1850 р.)

Губернії	Дворяни		Міщани		Козаки		Купці		Селяни	
Полтавська	59	34,3%	15	8,7%	17	9,9%	1	0,6%	9	5,2%
Волинська	68	40,2%	20	11,8%	2	1,2%	3	1,8%	3	1,8%

Продовження табл. 2

Губернії	Духовного звання		Почесні громадяни		Різночинці					
					Іноземці		Обер-офіцерські діти		Інші	
Полтавська	45	26,2%	1	0,6%	8	4,6%	12	7%	5	2,9%
Волинська	47	27,8%	1	0,6%	7	4,15%	11	6,5%	7	4,15%

Таким чином, соціальний склад училищних чиновників обох губерній став більш різноманітним. А якщо порівняти кількість представників тієї чи іншої соціальної групи, то вона майже однакова по обох губерніях. Виключення становлять лише козаки. Цей стан характерний тільки для лівобережних українських земель і саме там він представлений більш широко, а наявність представників козацтва в інших регіонах вказує на те, що дехто з них просто потрапляв туди на службу.

Слід зазначити, що вихідці із селянського середовища (тим більше колишні кріпаки) на державній службі були скоріше виключенням, ніж правилом. Представники інших недворянських категорій населення, особливо духівництва, міщан, обер-офіцерських дітей, у першій половині XIX ст. зустрічалися не рідко.

Якщо говорити про такі навчальні заклади, як приходські училища, то служба в них відносилася до категорії непрестижної. Дворяни тут становили меншість, а ті, які все ж обирали такий заклад як місце служби часто згодом змінювали його. Так, у 1850 р. у приходських училищах Полтавської губернії з-поміж 40 осіб служили лише 2 дворян, а інші розподілялися за наступними соціальними групами: купців – 1, іноземців – 2, селян – 2,

обер-офіцерських дітей – 3, міщан – 6, козаків – 9, духівництва – 15 [23]. У даному випадку усі 15 представників духівництва значилися на посадах законовчителів (викладали Закон Божий). За законами Російської імперії вони визнавалися державними службовцями і отримували жалування, але не могли претендувати на класні чини.

До окремої групи педагогічних службовців відносилися т.зв. домашні вчителі або наставники. Вони також вважалися державними службовцями (крім жінок), на них заповнювалися формулярні списки і вони отримували чини. У першій половині XIX ст. серед тих, хто бажав стати домашнім учителем був значний відсоток іноземців. У вересні 1832 р. у Волинському ліцеї на це звання претендувала француженка Е. Деліль, у жовтні – венеціанець Л. д'Артузій. Усі вони склали присягу на вірність Російській державі [7]. У 1850 р. по Волинській губернії домашніми наставниками служили п'ять осіб, чотири з яких походили з іноземців, а один – з дворян. Усі вони мали чини від XIV до IX класу. У цей же час по Полтавській губернії таких чиновників налічувалося всього два. Один походив з однодворців (мав чин колезького секретаря), інший – з обер-офіцерських дітей (чину не мав).

В цілому можна зробити висновок про те, що педагогічне чиновництво в українських губерніях у складі Російської імперії за своїм соціальним походженням було різноманітним. Але при цьому у різних регіонах воно мало свою специфіку, пов'язану з різним історичним минулим окремих територій (колишні польське Правобережжя та гетьманське Лівобережжя, південні території, колонізовані російським урядом). До середини XIX ст. соціальна строкатість чиновників освітніх установ на українських землях зберігається, але зникають регіональні особливості у цьому відношенні.

1. Бармак М.В. Формування владних інституцій Російської імперії на Правобережній Україні (кінець XVIII – перша половина XIX ст.) / М.В. Бармак. – Тернопіль, 2007. – 512 с.
2. Бовуа Даніель. Російська влада і польська шляхта в Україні. 1793-1830 / Даніель Бовуа / Переклад з французької Зої Борисюк. – Львів, 2007. – 296 с.
3. Володько В.В. Чиновники системи управління та судочинства Київського намісництва (80-ті – перша половина 90-х рр. XVIII ст.): соціо-професійний портрет: дис. ... канд. істор. наук: 07.00.01 / В.В. Володько. – К., 2007. – 258 с.
4. Градовский А.Д. Существо государственных должностей и учение о службе гражданской / А.Д. Градовский // Собрание сочинений А.Д. Градовского. – Т. 8. Начала русского государственного права. – Часть II. Органы управления. – СПб., 1903. – С. 1-185.
5. Державний архів Харківської області (далі – ДАХО). Ф. 667. Оп. 285. Спр. 20 – О службе училищных чиновников Таврической губернии, 46 арк.
6. ДАХО. Ф. 667. Оп. 287. Спр. 122 – Об исходатайствовании наград и присвоении чинов учителям учебных заведений Волынской губернии. Формулярные списки, 184 арк.
7. ДАХО. Ф. 667. Оп. 287. Спр. 194 – О выдаче свидетельств Паршейму М., Навроцкой А. и др. лицам на право преподавания в частных домах, 59 арк.
8. ДАХО. Ф. 667. Оп. 288. Спр. 26 – По отношению Воронежского Дворянского Собрания, которым уведомляет о внесении учителя Таврической гимназии Струкова в дворянскую родословную книгу, 3 арк.
9. Диссон Ю.А. Лицеи и благородные пансионы в системе народного просвещения России в первой трети XIX века: дисс. ... канд. истор. наук: 07.00.02 / Ю.А. Диссон. – М., 2008. – 307 с.
10. Зайончковский П.А. Правительственный аппарат самодержавной России в XIX в. / П.А. Зайончковский. – М., 1978. – 288 с.
11. Ивановский В.В. Бюрократия как самостоятельный общественный класс / В.В. Ивановский // Русская мысль. – 1903. - №8. – С. 7-15.
12. Катаев И.М. Дореформенная бюрократия по запискам, мемуарам и литературе / И.М. Катаев. – СПб., б/г. – 180 с.
13. Лазаревский Н. Бюрократия и общество / Н.Лазаревский // Право. – 1905. - №4. – 30 января. – С. 205-214.
14. Морозова В.В. Правовой и социальный статус учителей дореволюционной России: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / В.В. Морозова. – Нижний Новгород, 2007. – 227 с.
15. Морякова О.В. Провинциальное чиновничество в России второй четверти XIX века: социальный портрет, быт и нравы / О.В. Морякова // Вестник Московского университета. – Серия 8. История. – 1993. - №6. – С. 14-29.
16. Писарькова Л.Ф. Российский чиновник на службе в конце XVIII – первой половине XIX века / Л.Ф. Писарькова // Человек. – 1995. - №3 (май-июнь). – С. 23-36.

17. *Сердюцкая О.В.* Преподавательская служба в Российской империи второй половины XVIII в. / О.В.Сердюцкая // Вопросы истории. - №10. – 2008. – С. 99-113.
18. *Слотин В.Е.* Провинциальное училищное чиновничество России в XIX в.: на материалах Казанского учебного округа: дисс. ... канд. истор. наук: 07.00.02 / В.Е. Слотин. – Киров, 2010. – 243 с.
19. *Троицкий С.М.* Русский абсолютизм и дворянство в XVIII в. Формирование бюрократии / С.М.Троицкий. – М., 1974. – 396 с.
20. *Фирсова Н.В.* Подготовка учителей для народных училищ в последней трети XVIII – I половине XIX века (на материалах Северо-Запада России): дисс. ... канд. истор. наук: 07.00.02 / Н.В.Фирсова. – СПб., 2007. – 182 с.
21. Центральний державний історичний архів України у м. Київ (далі – ЦДАУК). Ф. 707. Оп. 12. Спр. 35 – Дело канцелярии Г. попечителя Киевского Учебного Округа с ведомостями о чиновниках коих приобретших потомственное дворянство по чину коллежского ассесора или по ордену. 1846 г., 24 арк.
22. ЦДАУК. Ф. 707. Оп. 16. Спр. 66 – Дело канцелярии Г. попечителя Киевского Учебного Округа с донесениями о состоянии учебных заведений Полтавской Дирекции за 1850 г., 88 арк.
23. ЦДАУК. Ф. 707. Оп. 16. Спр. 682 – Формулярные списки о службе и достоинстве учителей и служащих Полтавской губернской гимназии, 942 арк.

References

1. *Barmak M.V.* Formuvannia vladnykh instytutstii Rosiiskoi imperii na Pravoberezhnii Ukraini (kinets XVIII – persha polovyna XIX st.) / M.V. Barmak. – Ternopil, 2007. – 512 s.
2. *Bovua Daniel.* Rosiiska vlada i polska shliakhta v Ukraini. 1793-1830 / Daniel Bovua / Pereklad z frantsuzkoi Zoi Borysiuk. – Lviv, 2007. – 296 s.
3. *Volodko V.V.* Chynovnyky systemy upravlinnia ta sudochynstva Kyivskoho namisnytstva (80-ti – persha polovyna 90-x rr. XVIII st.): sotsio-profesiyni portret: dys. ... kand. istor. nauk: 07.00.01 / V.V. Volodko. – K., 2007. – 258 s.
4. *Gradovskiy A.D.* Sushchestvo gosudarstvennykh dolzhnostey i uchenie o sluzhbe grazhdanskoj / A.D. Gradovskiy // Sobranie sochineniy A.D. Gradovskogo. – T.8. Nachala russkogo gosudarstvennogo prava. – Chast II. Organy upravleniia. – Spb., 1903. – S.1-185.
5. Derzhavnyi arkhiv Kharkivskoi oblasti (dali – DAXO). F. 667. Op. 285. Spr. 20 – O sluzhbe uchilishnykh chinovnikov Tavricheskoy gubernii, 46 ark.
6. DAXO. F. 667. Op. 287. Spr. 122 – Ob iskhodataystvovanii nagrad i prisvoenii chinov uchiteliam uchebnykh zavedenii Volynskoy gubernii. Formulirnye spiski, 184 ark.
7. DAXO. F. 667. Op. 287. Spr. 194 – O vidache svidetelstv Parsheymu M., Navrotskoy A. i dr. litsam na pravo prepodavaniia v chastnykh domakh, 59 ark.
8. DAXO. F. 667. Op. 288. Spr. 26 – Po otnosheniiu Voronezhskogo Dvorianskogo Sobraniia, kotorym uvedomiaet o vnesenii uchitelia Tavricheskoy gimnazii Strukova v dvorianskiu rodoslovnuiu knigu, 3 ark.
9. *Disson Yu.A.* Litsei i blagorodnye pansiony v sisteme narodnogo prosveshcheniia Rossii v pervoy treti XIX veka: diss. ... kand. istor. nauk: 07.00.02 / Yu.A. Disson. – M., 2008. – 307 s.
10. *Zayonchkovskiy P.A.* Pravitelstvennyu apparat samoderzhavnoy Rossii v XIX v. / P.A. Zayonchkovskiy. – M., 1978. – 288 s.
11. *Ivanovskiy V.V.* Biurokратиia kak samostoiatelnyu obshchestvennyu klass / V.V. Ivanovskiy // Russkaia mysl. – 1903. - №8. – S.7-15.
12. *Kataev Y.M.* Doreformennaia biurokратиia po zapiskam, memuaram I literature / Y.M. Kataev. – SPb., b/g. – 180 s.
13. *Lazarevskiy N.* Biurokратиia I obshchestvo / N. Lazarevskiy // Pravo. – 1905. - №4. – 30 yanvaria. – S. 205-214.
14. *Morozova V.V.* Pravovoy I sotsialnyu status uchiteley dorevoliutsionnoy Rossii: diss. ... kand. jurid. nauk: 12.00.01 / V.V. Morozova. – Nizhnyi Novgorod, 2007. – 227 s.
15. *Moriakova O.V.* Provintsyalnoe chinovnichestvo v Rossii vtoroy chetverti XIX veka: sotsialnyu portret, byt nruvy / O.V. Moriakova // Vestnik Moskovskogo universiteta. – Seria 8. Istoriiia. – 1993. - №6. – S.14-29.
16. *Pisarkova L.F.* Rossiyskiy chinovnik na sluzhbe v kontse XVIII – pervoy polovine XIX veka / L.F. Pisarkova // Chelovek. – 1995. - №3 (may – iyun). – S.23-36.
17. *Serdiutskaya O.V.* Prepodavatel'skaia sluzhba v Rossiyskoy imperii vtoroy poloviny XVIII v. / O.V. Serdiutskaya // Voprosy istorii. - №10. – 2008. – S.99-113.
18. *Slotin V.E.* Printsipialnoe uchilishnoe chinovnichestvo Rossii v XIX v.: na materialakh Kazanskogo uchebnogo okruga: diss. ... kand. istor. nauk: 07.00.02 / V.E. Slotin. – Kirov, 2010. – 243 s.
19. *Troitskiy S.M.* Russkiy absoliutizm i dvorianstvo v XVIII v. Formirovanie biurokратиi / S.M. Troitskiy. – M., 1974. – 396 s.
20. *Firsova N.V.* Podgotovka uchiteley dlia narodnykh uchilishch v posledney treti XVIII – I polovine XIX veka (na materialakh Severo-Zapada Rossii): diss. ... kand. istor. nauk: 07.00.02 / N.V. Firsova. – SPb., 2007. – 182 s.

21. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Kyiv (dali – TsDIAUK). F. 707. Op. 12. Spr. 35 – Delo Kantseliarii G. Popechitelia Kievskogo Uchebnogo Okruga s vedomostiami o chinovnikakh koikh priobretshikh potomstvennoe dvorianstvo po chinu kollezhskogo assesora ili po ordenu. 1846 g., 24 ark.
22. TsDIAUK. F. 707. Op. 16. Spr. 66 – Delo Kantseliarii G. Popechitelia Kievskogo Uchebnogo Okruga s doneseniami o sostoianii uchebnykh zavedeniy Poltavskoy Direktsii za 1850 g., 88 ark.
23. TsDIAUK. F. 707. Op. 16. Spr. 682 – Formulirnye spiski o sluzhbe i dostoinstve uchiteley i sluzhashchikh Poltavskoy gubernskoy gimnazii, 942 ark.

Дегтярев С.И.

Социальный состав педагогического чиновничества на украинских землях в первой половине XIX в.

Статья посвящена специфической составляющей бюрократического аппарата Российской империи – педагогическим чиновникам. Исследуется вопрос социального происхождения служащих этой категории на украинских землях первой половины XIX в. Выявлены региональные особенности комплектования образовательных учреждений чиновниками в правобережных, левобережных и южных украинских губерниях. Сделана попытка определить соотношение количества представителей различных социальных групп на преподавательской службе.

Ключевые слова: чиновничество, бюрократия, сословие, преподаватель, педагогический.

Degtyarev S.I.

The social composition of pedagogical officials in the Ukrainian lands in the first half of the XIX century.

The article is devoted to specific component of the bureaucracy of Russian Empire – the pedagogical officials. Pedagogical bureaucracy of the Russian Empire in the nineteenth century were professional group, which was varied in origin, age and education. These officials ensure the functioning of the education system through training, educating young people and performing administrative functions. Their professional activity almost did not contain bureaucratic functions. But this category of officials should be regarded as integral part of the bureaucracy of the Russian Empire.

Magisterium emerged as a special part of society. It is professionally engaged in the training of young people. For his efforts pedagogues receive payment. The spectrum of posts that they occupied was very extensive: from members of the Academy of Sciences to the laboratory assistants, from professors to home educators.

We study the problem of social origin of this category of employees in the Ukrainian lands the first half of the XIX century. Identify regional characteristics of manning officials of educational institutions in the right-bank, left-bank and southern Ukrainian provinces (hubernies). Attempt is made to define the ratio of different social groups in the teaching service. In particular, the article pays special attention to the issue of “ennobling” state service and to what extent it was relevant during the study period.

Keywords: officialdom, bureaucracy, social stratum, teacher, pedagogical.

УДК 321/323”18” (470+571)

О.Т. ШЕВЧЕНКО

РОЗУМІННЯ ІСТОРІЇ РОСІЙСЬКОГО АНАРХІЗМУ ХІХ СТ., ЯК ЕВОЛЮЦІЙНОГО ТИПУ ПОЛІТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ

У статті досліджено еволюцію ідей класиків російського анархізму ХІХ ст., основні питання критики державності та влади, визначення та характеристика соціального ідеалу, які мають науковий історичний інтерес у сучасних дослідників.

Ключові слова: анархізм, політична свідомість, атеїзм, рівність, прогрес, суспільство.

На зламі 80-х – 90-х рр. ХХ ст. у зв'язку з політичними змінами в нашій країні в гуманітарному науковому співтоваристві стали актуальними, багато теоретичних положень анархізму. Останні два десятиліття в Україні проводиться активне перетворення суспільства, що дало неоднозначні результати, тому інтерес до радикальної політичної думки не слабшає.

Особливий інтерес для істориків – представляють соціально-політичні ідеї анархізму. З цією течією і в ХІХ ст., і тепер пов'язано безліч забобонів. Анархізм включає безліч напрямів, що стає перепорою для аналізу його суті і ідеалів. В історіографії минулих років, і в сучасній науково-історичній літературі відношення до світової і вітчизняної анархістської думки є гостро дискусійним. Історично склалася традиція негативного відношення до цього напрямку як уособлення руйнуючого хаосу і «аморальності».

Сучасні дослідники анархізму намагаються очистити цю ідеологію від подібних однозначних і прямолінійних оцінок. Проте такий загадковий анархізм залишив ще багато не розкритих питань для дослідження.

Російські і зарубіжні анархісти XIX ст., дали світовій історичній та політичній науці величезний матеріал для вирішення питання про походження, суть і перспективи держави. Вони ґрунтовно охарактеризували багато моральних, соціокультурних, політичних проблем, причини і чинники свободи і несвободи, виділивши критичні і позитивні точки зору на суспільство. Тому аналіз багатьох аспектів анархістської теорії і її політичного змісту, безумовно, як і раніше потрібний і представляє науковий історичний інтерес.

За багато десятиліть досліджень анархізму була виконана велетенська робота, проте цього виявилось недостатньо. Сьогодні безперервно зростаючий потік наукових відкриттів і розробок примушує постійно переглядати дослідницькі концепції і